

הפקעת הקרקעות הערביות בישראל

מאת: ריאן כאמל

במסגרת פרויקט השסע-היהודי-ערבי קיים המכון הישראלי לדמוקרטיה סדרה בת 17 מפגשים בין אישים יהודים וערבים מהאקדמיה ומהפוליטיקה. במפגש האחד עשר נדונו דרכים לקידום מדיניות שוויונית בתחום הקרקעות, למציאת מענה הולם לצרכיה של האוכלוסייה הערבית בהקצאה ובתכנון ולקידום השיתוף של נציגים ערבים במוסדות שהחלטות בתחום מתקבלות בהם.

נייר עמדה זה שימש כבסיס לדיון בנושא.

הקדמה

נושא הפקעת הקרקעות הערביות במדינת ישראל הוא טרגדיה בעיני התושבים הערבים במדינת ישראל, וכמעט כולם סובלים ממנה. במילים אחרות, כמעט כולם נפגעו מהחוקים שחוקקה המדינה.

ההשתלטות הבלתי מבוקרת על אדמות הערבים בשנים הראשונות למדינה וסיפוחן השרירותי למשקים יהודיים, החוקים שבאו לתת אישור חוקי לתפיסות קרקע בלתי חוקיות, פעולות הממשל הצבאי שריח הנישול נדף מהן, פרשת 'קו התלם', שהפכה את כפרי המשולש ל'כפרים נפקדים' וגזלה מהם חלק נכבד מן האדמות, יצירת צבא שלם של 'הנפקדים הנוכחים' וצבא שני של 'העקורים', הדחפורים שהרסו בליל חג המולד את אקריית וחומר הנפץ שהרס את בתי גאסביה – אזכור האירועים האלה מספיק בהחלט כדי להבהיר את הרגשות העולים בקרב ערביי ישראל עם כל דונם נוסף שמפקיעים מהם.

די בכך גם כדי להבהיר מדוע הם פוחדים מכל הצעה ממשלתית הקשורה לקרקעות, אפילו כשהיא מכוונת לטובתם. ואילו הלחץ הפנימי, הגידול הלא פוסק של האוכלוסייה הולך וגובר מבלי שתימצא לה קרקע. במצב כזה סיר הלחץ נהפך לפצצת זמן ענקית, והיא מאיימת להתפוצץ. גם בלי הבדל בהשקפות ובלי רגישות מוסרית, המצב הזה צריך להדליק אור אדום. **האינטרס הלאומי – וזהו אינטרס של הציבור היהודי יותר משל ערביי ישראל – דורש לנטרל את פצצת הזמן.**

פירוש הדבר הוא קודם כול להעניק לבעיה הערבית פתרון שיזכה לדיון בכובד ראש, לא פחות מהרצינות שבה נבחנת בעיית עיירות הפיתוח. לא פחות, והיום אולי אף יותר: **הבעיה של ערביי ישראל איננה רק בעיה ציבורית פנימית, זוהי גם סוגיה מדינית פוליטית ממדרגה ראשונה.**

נוסף על הבעיה המדינית הקיומית קיימת גם המשמעות המוסרית: אפשר אולי להבין את הלהט של יישובים יהודיים לתפוס קרקע במלחמת השחרור ומיד אחריה: הרגשת ההסגר של המדינה הצעירה והרווחה של הניצחון הצבאי. קשה יותר להבין ועוד יותר לקבל את מה שאירע לאחר מכן: **הלגיטימציה המאוחרת למה שנעשה בשנים האחרונות, והמשך אותה מדיניות של תפיסת קרקע של ערבים בכל דרך ובכל מקום שרק אפשר, על ידי יצירת מצבים ששיאם התבטא ב'יום האדמה'.**

מה שמדאיג יותר ונחשב חמור ביותר הוא שמדיניות הפקעת הקרקעות הייתה מתוכננת ושהיא מתבצעת בשם החוק שחוקקה המדינה במשך עשרות שנים, במיוחד בשנים הראשונות שלאחר קום המדינה. להלן חלק מחוקי הפקעת הקרקעות הערביות במדינת ישראל.

חוקי הפקעת הקרקעות הערביות בישראל

1. חוק המוואת הכללי משנת 1921

בחוק נקבע כי כל מי שמשמש באדמה לחקלאות, והאדמה נמצאת במרחק של יותר מ-2.5 ק"מ מאזור מגוריו, חייב לרשום את האדמה במנהל הטאבו כדי שתהיה בבעלותו. מי שלא עושה זאת, השלטונות יפקיעו את אדמתו. על פי חוק זה הופקעו האדמות של רוב היישובים הערביים במשולש, בגליל ובנגב.

2. חוק הסדר קרקעות משנת 1927

בתקופת הטורקים נרשמו האדמות הערביות בפלסטין על שם הסולטן הטורקי. בתקופת המנדט נרשמו האדמות על שם הנציב העליון המנדטורי, שנקרא היום מנהל מקרקעי ישראל, והוא היורש החוקי של האדמות האלה.

בשנים 1928–1948 הוסדרו חמישה מיליון דונם (25% מהאדמות היו בבעלות הערבים, ו-75% מהן לא הוכחה הבעלות עליהן). אם האיכר הערבי הצליח להציג הוכחות שהוא ירש את האדמה מאבותיו, אז הוא היה רשאי לרשום אותה בבעלותו, בתנאי שלא יצהיר שהוא השתמש באדמה כדי לרעות צאן.

כדי לפתור את הקיפוח שנגרם בחוק לתושבים הערבים, הציעו השלטונות פשרה, ולפיה **לאיכר הערבי יש זכות לדרוש לעצמו את החזקת אדמתו אם החלקה החקלאית באדמה הייתה יותר מ-50% מכלל השטח**. ואם יותר מ-50% הייתה אדמת בור, החלקה נרשמה על שם המדינה. בעניין זה צריך להזכיר שמנהל מקרקעי ישראל טוען שהאדמות נרשמו על שם הנציב העליון המנדטורי לטובת היישובים הערביים בפלסטין ושרישום זה נחשב למזימה של הבריטים והאיכרים הערבים נגד היהודים כדי למנוע מהיהודים לרכוש אדמות בפלסטין.

בתשובה לטענה זו של מנהל מקרקעי ישראל כדאי להזכיר כמה עובדות:

- בתקופת המנדט הבריטי האדמה הציבורית נחשבה לאדמת פלסטין.
- לפי חוקת פלסטין שניתנה ב-10 באוגוסט 1922 יש זכות השאָלה והשכרה של האדמות הציבוריות, ולפיה גם אדמות המנוהלות לטובת העם הפלסטיני, תחת כל שלטון שהוא, יהיו בבעלות המדינה.
- הנציב העליון המנדטורי הראשון בפלסטין היה יהודי ושמו הרברט סמואל, לכן לא ייתכן שהוא היה אויב ליהודים או לתנועה הציונית בפלסטין, ובזמנו הופקעו האדמות של עתלית וקיסריה לטובת התנועה הציונית ומוסדותיה.
- הערבים מסבירים ובצדק שהאדמה נרשמה על שם הנציב העליון המנדטורי לטובת היישובים הערביים בתקופת המנדט, משום שלא היה להם שלטון מקומי (מועצות, עיריות וכו').

- בתקופת הטורקים לא רשמו הערבים את האדמות על שמותיהם כדי שלא לשלם מסים, לא לשרת בצבא הטורקי, ובשל העמלות הגבוהות שנדרשו לשלם תמורת הרישום.
- האדמות האלה יוצרות בעיה למועצות והעיריות המקומיות הערביות עד היום, משום שהממשלה אינה מאפשרת להן לנצל את האדמות לטובת האוכלוסייה ביישובים הערביים. כעת מתנהל משא-ומתן בין המועצות המקומיות לבין מנהל מקרקעי ישראל כדי להשתמש באדמות או בחלק מהן לבנייה ופיתוח למען האוכלוסייה שם. מנהל מקרקעי ישראל מנסה בכל דרך להכריח את השלטון המקומי הערבי לחתום על חוזה נפרד, המנוגד לאינטרסים של האוכלוסייה הערבית, ולכן ראשי הרשויות המקומיות צריכים לשים לב, להיזהר, ולחשוב היטב לפני שהם חותמים על כל חוזה שהוא.

3. החוקים להפקעות אדמות של הוואקף האסלאמי

בהחלטה מיוחדת של ממשל המנדט הבריטי הוקמה בשנת 1921 המועצה האסלאמית העליונה, כדי לנהל את ענייני האומה המוסלמית ואת תקציבם של הוואקף האסלאמי ובתי הדין השרעיים ונכסיהם. לשם כך הוקמה ועדה שכללה ארבעה חברים: שני חברים מירושלים, חבר משכם וחבר מעכו. בשנת 1937 ביטל הנציב העליון במנדט הבריטי את המועצה הזאת ומינה ועדה אחרת, בממשלה, שתנהל את הוואקף האסלאמי.

אחרי מלחמת 1948 גורשו רוב חברי המועצה האסלאמית העליונה אל מחוץ לארץ. כך הופקעו כל הנכסים שהיו תחת שליטת המועצה האסלאמית העליונה, הרשומים והלא רשומים, משום שנכסי הוואקף האסלאמי נחשבו לאדמות נפקדים.

בשנת 1961 בוטלה ההחלטה משנת 1921 הנוגעת למינוי המועצה האסלאמית העליונה, וכל הסמכויות של הנציב העליון המנדטורי הועברו לממשלת ישראל. לפי הסמכויות האלה הממשלה הישראלית מינתה פקיד ממשלתי לניהול כספי הוואקף האסלאמי ונכסיו במקום הוועדה. הפקיד נחשב לאפוטרופוס של נכסי הוואקף האסלאמי והוא מעביר את התקציב למשרד הדתות בישראל.

כדי להבטיח את חוקיותן של הפקעות האדמות וקבלת כספי הוואקף האסלאמי, חוקקה ממשלת ישראל את חוק נכסי נפקדים משנת 1965. לפי החוק הזה הועבר הוואקף האסלאמי לאפוטרופוס. חשוב להדגיש שממשלת ישראל הכירה בכל העדות בהיותן עדות דתיות, ואולם בעדה המוסלמית היא סירבה להכיר, משום שבעיניה המוסלמים הם אומה שהפסידה במלחמה. חוסר הכרה זה אפשר שוב להפקיע את האדמות והנכסים שנרשמו על שם הוואקף האסלאמי.

מצד אחר הוקמה בישראל ועדה אסלאמית עליונה לשמירה על נכסי הון וכספי הוואקף האסלאמי, והוועדה הזאת ערכה את הישיבה הראשונה בשבת, 12 באוקטובר 1977 בנצרת. להלן החלטותיה:

א. מאז קום המדינה השלטון הישראלי שולט בנכסי הוואקף האסלאמי ובאדמותיו, כולל מסגדים, בתי קברות, מקומות קדושים אחרים ומאות אלפי דונמים בערים הגדולות, כגון יפו, מערב ירושלים, לוד, רמלה, חיפה ועכו. בשנת 1948 השמידה ממשלת ישראל מאות כפרים ערביים, שלטה באדמות של כל היישובים האלה לפי חוק נכסי נפקדים, אף שאדמות הוואקף האסלאמי הן לא אדמות פרטיות אלא

שייכות לכלל העדה המוסלמית אשר נשארה בארץ. לא זו אף זו, הממשלה התחילה למכור את נכסי הואקף בזול.

כתוצאה מכך הועברה הבעלות על רבים מהנכסים, האדמות והקרקעות לבעלות פרטית של תושבים יהודים; מקומות קדושים, בתי קברות ומסגדים הושמדו, וחלק מהם שימשו מועדוני לילה, בתי קפה ובתי זונות. מעשה זה הוא מעשה חמור.

ב. הממשלה אף מנעה מהמוסלמים את זכותם הדתית והדמוקרטית לנהל את ענייניהם, אף שכל העדות האחרות בארץ רשאיות לנהל את ענייניהן בעצמן.

על ידי משרד הדתות ומשרד יועץ ראש הממשלה לענייני ערבים, או מה שנקרא 'המחלקה המוסלמית', לקחה לעצמה הממשלה את הזכות, שהיא זכותם של המוסלמים, למינוי אנשי דת, הקאדים, השרעיים והאימאמים ולניהול העניינים הדתיים. גזלת זכות זו היא שיאם של הקיפוח וההפליה כנגד הערבים, והיא מנוגדת לזכות החופש הדתי, שלפיה כל עדה זכאית לנהל את העניינים הדתיים שלה.

כתוצאה מכך הכול רואים היום את המצב הקשה של אנשי הדת המוסלמים מבחינת השכר ותנאי חייהם ועבודתם ואת החוסר הגדול במכללות דתיות המתאימות ללימודי דת ברמה המתאימה.

ג. עמדת הממשלה כלפי המוסלמים והנכסים של הואקף היא חלק מהמדיניות של הפקעת הקרקעות הערביות, והעם שלנו כולו סובל ממדיניות זו מאז קום המדינה.

ד. לפיכך החליטה הפסגה האסלאמית הכללית:

1. **רק למוסלמים יש זכות לנהל את ענייניהם הדתיים** ולמנות אנשי דת מוסלמים לתפקידים. זכותם להיות האחראים על חיייהם הדתיים בלא שום גורם או גוף חיצוני.

2. **נכסי הואקף האסלאמי, מסגדים, מקומות קדושים, אדמה וכו' הם רכושם של המוסלמים בלבד.**

לכן אנו מבקשים לבטל את מה שנקרא 'חוק הואקף האסלאמי' המקפח, להוציא את נכסי הואקף משליטת ה'אפוטרופוס' על נכסי הנפקדים' ולמסור אותם למוסלמים ולבעליהם האמתיים. כמו כן אנו מבקשים לבטל את כל עסקות המכירה שהתבצעו בתקופת ממשלות ישראל הקודמות ואת החוקיות של עסקאות אלו.

3. **תוקם ועדה בשם 'הוועדה האסלאמית הכללית', והיא תהיה הגוף העליון בכל הנוגע**

לעניינים הדתיים של המוסלמים בארץ. הוועדה תכלול 31 חברים, והפסגה תעניק לה זכות להרחבה ולהגדלת מספר החברים לפי הצורך. הפסגה דורשת מממשלת ישראל להכיר ב'ועדה האסלאמית הכללית' ובהיותה נציג דתי וחוקי למוסלמים בישראל, להכיר בזכותה לניהול מקיף של העניינים הדתיים של המוסלמים, והיא דורשת למסור לה את כל נכסי הואקף האסלאמי וכל הכרוך בכך, מבחינת רווח, פיצוי וכל עניין אחר. הפסגה נותנת ל'ועדה האסלאמית הכללית' סמכות להחליט החלטות לפי ראות עיניה.

4. הפסגה מזמינה את כל העמותות והגופים האסלאמיים המקומיים בכל עיר, כפר ויישוב בארץ לפעול בתוך 'הוועדה האסלאמית הכללית' ולהשתייך לה. כמו כן הפסגה מבקשת מכל המוסלמים בלא שום קשר לחילוקי דעות ביניהם להתאחד וללכת לפי החלטותיה של 'הוועדה האסלאמית הכללית'.

4. חוק ההפקעה לצרכים הציבוריים משנת 1943

האדמות הופקעו למען אינטרס ציבורי כמו הקמת פרויקטים חינוכיים לחברה, ובהם בתי ספר, בתי חולים, כבישים ושירותים חינוכיים לרווחה.

בשנת 1950 הופקעו כ-1,200 דונם מאדמות נצרת הערבית בכוונה להקים את נצרת עילית היהודית. כמו כן הופקעו כ-5,500 דונם מיישובי שאגור למען בניית העיר כרמיאל. בעניין זה צריך לזכור:

- הפקעת הקרקעות לפרויקטים ציבוריים אין משמעותה בהכרח קיפוח זכותו של הבעלים המקוריים על הקרקע, וצריך לפצות אותם באדמות חלופיות.
- האינטרס הציבורי אין משמעו שיש לפעול לטובת קבוצה מסוימת על חשבון קבוצה אחרת. האינטרס הציבורי אין כוונתו שהאינטרס של האזרח היהודי חשוב מהאינטרס של האזרח הערבי.

5. חוקי השטחים הביטחוניים – מצבי חירום משנת 1937, והביטחון הכללי משנת 1945

מצבי חירום מהווים הוראות כבר מתקופת האימפריה העות'מאנית ומתקופת המנדט הבריטי, והוראות אלו המשיכו להתקיים בתקופתן של ממשלות ישראל עד היום.

לפי ההסדרים, לממשלה ולשר הביטחון יש זכות להשתמש במדיניות מצבי החירום למען ההגנה על האזרחים וביטחון המדינה. במצב חירום השלטון רשאי לבטל כל חוק רגיל במדינה. אלא שאת החוקים בעניין ההגנה והביטחון משנת 1945 חוקקה ממשלת המנדט הבריטי למען ביטחון האזרחים והשמירה על הסדר בחברה. ואולם ממשלת ישראל ממשיכה באותה מדיניות עד היום, ולפיה מותר לממשלה או לשר הביטחון או לפקידים הבכירים הנוגעים בדבר להשתמש בחוקים שנחקקו לפני עשרות שנים. החוקים האלה נחקקו למען ההשגחה, הגבלת חופש הפרט, ביצוע עוצר וסגירת שטחים למטרות ביטחוניות, אימונים צבאיים, דיון בבתי משפט צבאיים וכו'.

להפקעת האדמות הערביות למען הביטחון צורות רבות:

- גירוש תושבים מהיישובים בקרבת הגבול למקומות אחרים בתוך המדינה. כך גורשו תושבי אקרית, כפר ברעם וכפר ג'בסיה אחרי קום המדינה ב-1948.
- הוראה של שר הביטחון או של המפקד הצבאי על אזור או של מפקד המשטרה באזור שלפיה שטחים שלמים הם שטחים סגורים. ההכרזה על שטחים סגורים מונעת מבעלי האדמות להיכנס לאדמותיהם. כך אירע לתושבי כפר דיר חנא, עראבה וסכנין ב'אזור 9',

שבו הופקעו אדמות שמוערכות בכ-13,500 דונם בטענה שהן מיועדות לאימונים ולתרגילים צבאיים.

'אזור 9' נמצא בגליל המרכזי, והוא אזור חקלאי שניטעו בו זיתים, שקדים ופרות; בחלקו השני גידלו ירקות וחיטה. האדמות באזור זה הן בבעלות הערבים שגרים במקום והן רשומות בטאבו על שמותיהם. השטח הכללי באזור הוא כמאה אלף דונם, כולל 39 אלף דונם מאדמות דיר חנא, עראבה וסכנין. שאר 'אזור 9' שייך ליישובים מגאר, ערב א-סואעד, אלבעיינה, דיר אלאסד, נחף וסאגור.

השלטון הישראלי טוען שהאזור הוא אזור אימונים צבאיים מאז תקופת המנדט הבריטי. אמנם צבא המנדט הבריטי השתמש באזור הזה בתקופת מלחמת העולם השנייה (1941–1944), ואולם השימוש בו היה לתקופה מוגבלת, לשנתיים בלבד. כאשר המלחמה הגיעה עד לאזור המזרח התיכון נהפכה פלסטין למעין מחנה צבאי גדול, ותקופת האימונים בו הייתה מוגבלת. צבא המנדט היה מודיע לתושבים לפני תחילת האימונים כדי שייזהרו ולא יתקרבו למקום מחשש לפגיעה. כמו כן הם קיבלו פיצויים על הנזק שנגרם לחקלאות.

בשנת 1956 הכריז הרמטכ"ל הישראלי על סגירת האזור בפני האיכרים הערבים בעלי האדמות. התושבים הערבים והמועצות המקומיות התנגדו בחריפות להחלטה והכריחו את הממשלה לחזור בה באופן חלקי מהחלטתה זו, ולפיכך היא השאירה את האזור סגור אך התירה לאיכרים הערבים להיכנס לאדמותיהם, חוץ בימי אימונים, בתנאי שהציגו אישורים מיוחדים המתחדשים בכל שלושה חודשים.

בשנת 1967, לאחר כיבוש שטחי הגדה המערבית, רצועת עזה, רמת הגולן וסיני, הפסיק צה"ל להשתמש באזור לצורכי אימונים.

באמצע חודש פברואר 1976 קיבלו ראשי הרשויות של היישובים דיר חנא, עראבה וסכנין שלושה מכתבים דומים, כולם נשאו את סמלה של משטרת ישראל ונחתמו בחותמת של תחנת המשטרה בסכנין בתאריך 13 בפברואר 1976. נוסח המכתבים כדלקמן:

לכבוד

ראש המועצה המקומית

הנדון: איסור כניסה ל'אזור 9'

אנו מודיעים לכם שהכניסה ל'אזור 9' אסורה. מי שייכנס למקום ייחשב מעשהו לעברה פלילית.

מי שייכנס למקום ייחשב כאילו נכנס לשטח צבאי.

אנו מבקשים ממך להודיע זאת לתושבים.

משטרת ישראל

כך השתלטה הממשלה על 13,500 דונם. בשנים האחרונות (בשנות השמונים) בתקופת כהונתו של שר הביטחון יצחק רבין ובשיתוף פעולה עם מנהל מקרקעי ישראל, התחילו בהתקפה חדשה על האדמות הערביות במטרה להפקיע 1,500 דונם באזור ולסגור 6,750 דונם, כולל 1,500 דונם בבעלות האיכרים תושבי סכנין, עראבה ודיר חנא – הכול בנימוקים של צורכי הצבא.

בתגובה ישירה להחלטה התאספו שלושת ראשי המועצות המקומיות ביום 20 בנובמבר 1985 והכריזו בכרוז כללי שהם מגנים את ההתקפה ואת המדיניות של שר הביטחון, מתנגדים להן ודורשים לבטל את החלטה, כי היא החלטה חמורה ומסוכנת לאזרחים במקום. מאז ההכרזה שהאזור הוא שטח צבאי נהרגו יותר ממאה, נפצעו עוד רבים אחרים, הושמדו חיות ועופות, ונגרם נזק לחקלאות של התושבים הערבים ביישובים האלה.

ביישובי יום האדמה (סכנין, עראבה ודיר חנא) הופקעו קרקעות רבות:
בסכנין הופקעו כ-82% מאדמותיה, בדיר חנא הופקעו כ-44% מאדמותיה, ובעראבה הופקעו כ-37% מאדמותיה. הממשלה עדיין ממשיכה במדיניות של הפיכת שטחים לחורשים מסביב לכפר עין מאהל ועילוט.

בשנים האחרונות ניקו תושבי סכנין, עראבה ודיר חנא את האזור ונטעו זיתים ב'אזור 9'. אבל השלטונות תמיד מחדשים את ההתקפות ומשמידים את הזיתים שנטעו התושבים. בתגובה על ההתקפות האלה הכריזו המועצות המקומיות בשלושת היישובים על שביתה כללית ב-16 ביוני 1986, ושאר המועצות הערביות שבתו למשך כשעתיים לאות תמיכה בשלושת היישובים.

כל מה שמתרחש ב'אזור 9' הוא חלק מתכנית להקמת אזור 'שגב', שהיה בשנת 1974 כשלושים אלף דונם, ובשנת 1982 הגיע שטחו לכשישים אלף דונם, ועוד הוסיפו לו אזור שנקרא 'מועצת אזור משגב', שטחה כ-146 אלף דונם והיא כוללת 23 יישובים.

מסביב לאזור הזה נמצא האזור הערבי, ובו מג'ד אלכרום, שעב, כאבול, טמרה, עבלין, כפר מנדא, כוכב, סכנין, עראבה ודיר חנא. באזור הזה תכננה הממשלה להקים אזורי תעשייה. ובאזור 'שגב' תכננה הממשלה להקים עשרות יישובים יהודיים חדשים, ובהם קיבוצים, מושבים ואזורי תעשייה. ואכן חלק גדול מהיישובים נבנו: יודפת, יעד, שכניה, מנוף, קורנית, שגב, מורשת, הררית, מצפה אביב, רכבת, יובלים, אשחר, אבטליון, גילון, כמון, לוטם, מורן, מכמנים, מעלה צבי, צורית ורבים אחרים. באזור הזה יושבות היום אלפי משפחות.

6. חוק אדמות בור

על פי החוק שר החקלאות בממשלת ישראל רשאי להכריז על אדמות שבעליהן לא משתמשים בהן לחקלאות או לנטיעת עצים במשך שנה שלמה שהן אדמות בור, וזכותו להפקיע אותן ולחלק אותן לגופים אחרים, בתחילה לתקופה מוגבלת (שלוש שנים), ואחר כך הוא רשאי להאריך את התקופה, עד חמש שנים. לכאורה נראה כי לפי החוק אין להפקיע אדמות ביישובים שהבעלים של אותן אדמות גרים בהם; ואולם למעשה ההפקעה אפשרית, משום שמפקד המחוז יכול למנוע מבעל האדמה להיכנס אליה למשך שנה ויותר. זכות זו של מפקד המחוז היא שמאפשרת לשר החקלאות להכריז על האדמה שהיא אדמת בור ולהפקיע אותה.

7. חוק ההשתלטות משנת 1948

ראשי ההנהגה הישראלית האמינו שתקופת המלחמה עם הערבים תימשך זמן רב, ולכן הם השתלטו על שטחים רחבים מאדמות הערבים (אדמות שאפשר להשתמש בהן לחקלאות כדי להתפרנס). להשתלטות לא היה שום בסיס חוקי, והם השתלטו ככל שעלה בידם על קרקעות והשתמשו בהן

לחקלאות. אבל אחרי תום המלחמה המשיכו היהודים להחזיק באדמות האלה, ומשרד החקלאות חילק אותן להתנחלויות וליישובים היהודיים, ואילו היישובים הערביים נשארו בלא אדמה.

8. חוק נכסי נפקדים משנת 1950

נפקד הוא כל אזרח שלא הופיע או שהיה מחוץ לגבולות המדינה בעת הכרזת האו"ם על הקמתה של מדינת ישראל בתאריך 29 בנובמבר 1947.

כל אזרח ערבי שנשט את ביתו, שהה באחת ממדינות ערב בתקופה המסוימת או ברח בגלל הפחד בעת המלחמה להרים או ליישובים שהיו בשליטת הכוחות הערביים האויבים של ישראל לפני 1 בספטמבר 1948, כלומר כל האזרחים שלא היו באזור שכבשה ישראל, הוכרז עליהם שהם נפקדים, וכך הם איבדו את זכויותיהם, רכושם, בתיהם ואדמותיהם. כך קרה לתושבי הכפרים באזור נצרת ועכו.

צריך להזכיר שאחרי חוזה רודוס הוסף לישראל אזור המשולש (400 אלף דונם), שהיה בשליטת ירדן, והוא מתפרס מראש העין דרומה (ממזרח לפתח תקווה) עד מגידו צפונה, ואחרי העסקה נחשבו יישובים ערביים שלמים באזור ל'כפרים נפקדים נוכחים' כלומר כל יישוב ממזרח לתלם נחשב לנפקד נוכח (התלם היה הבסיס לחוזה רודוס).

טייבה למשל, כל תושביה נחשבו נפקדים משום שהיישוב כולו נחשב נפקד, הם היו נוכחים מבחינת הזהות, ונאסר על אחדים מהם להיכנס לאדמותיהם ולעבוד בהן אלא באישור מיוחד מהמושל הצבאי. מי שלא הצליח להשיג אישור לא היה יכול להיכנס לאדמתו ולעבוד בה, ובמצב כזה באופן אוטומטי האדמה נהפכת לאדמת בור, וכך אפשר להפקיע את האדמה אחרי שנה לפי חוק אדמת הבור.

9. חוק האזרחות משנת 1952, וחוק השיבה משנת 1950

לפי חוק האזרחות (1952) לכל אזרח יש זכות לאזרחות ישראלית אם הוא נולד בגבולות המדינה או היה בה מיום הקמתה עד יום חקיקת החוק בתאריך 14 ביולי 1952. לפיכך כל האזרחים הערבים שגורשו במלחמת 1948 לא היו רשאים להיות אזרחי המדינה ואיבדו את תקוותם לחזור לבתיהם ולמולדתם, וכך הם הפסידו את אדמותיהם.

לפי חוק השיבה (1950) כל יהודי שהגיע לארץ זכאי לאזרחות הישראלית, גם אם הוא הגיע אליה לפני תאריך חקיקת החוק. החוק מעניק זכות שיבה ליהודים בלבד, ואילו ללא יהודים (הערבים הפלסטינים) אין הזכות הזאת. מטרתו של חוק זה היא למנוע מהפליטים הפלסטינים לחזור למולדתם.

10. חוק ההתיישנות משנת 1958

על פי החוק כל בעל אדמה חייב להוכיח את בעלותו על האדמה אם הוא רוצה להמשיך להחזיק בה. אם לא עולה בידו להוכיח את הבעלות, אדמתו תופקע לפי חוק ההתיישנות, אפילו אם החזיק בה במשך כל השנים שחלפו.

11. חוק רכישת מקרקעין משנת 1953

החוק חוקק בכנסת בתאריך 10 במרץ 1953, והוא נחשב לחוק הראשי והחשוב ביותר מהחוקים

הקשורים בקרקעות. על פי חוק זה לשר האוצר יש זכות להפקיע כל שטח שלא היה בחזקת בעליו עד יום 1 באפריל 1952, אפילו אם השטח הוענק או שימש לצורכי פיתוח או התנחלות או כל עניין חיוני אחר או לצורכי ביטחון בתקופה שבין קום המדינה לתאריך זה, ואפילו אם השימוש בשטח הזה עדיין חיוני.

חוק זה קבע את הפיצויים שישולמו לבעלי האדמות המופקעות: הפיצויים לא ישולמו לפי המחיר ביום ההפקעה אלא לפי המחיר המוכר בתאריך 1 בינואר 1950. לפי החוק אפשר לפצות את בעלי האדמה באדמות חלופיות אם הם יוכיחו שהם בעליהן ושהאדמות האלה הן מקור פרנסתם היחיד. לפי החוק הזה הופקעו אדמות באזור נצרת, שאגור, המשולש והנגב. בעניין זה חשוב להוסיף:

- ההסבר לערך הנמוך של הפיצוי הוא שההפקעה היא למען אינטרס ציבורי. ואולם בפועל השגת האינטרס הציבורי תמיד כרוכה בהפקעת הקרקעות הערביות.
- החוק הוצא לאור כדי לאשר את ההפקעות שביצעה הממשלה בעבר, ותפקידו להעניק חוקיות להפקעות שכבר נעשו.

את כל החוקים הנזכרים לעיל חוקקה ממשלת ישראל כדי להגביר את ההשתלטות הלא מבוקרת על אדמות הערבים בשנות המדינה הראשונות ואת סיפוחן השרירותי למשקים יהודיים. תפקידם של החוקים היה להעניק אישור חוקי לתפיסות קרקע לא חוקיות. חוקים אלו הפכו את הכפרים הערביים ל'כפרים נפקדים' ותרמו לגזלת חלק נכבד מן האדמות, ובדרך הטבע הדבר מעורר זעם מתמיד בקרב התושבים הערבים במדינת ישראל.